

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИНИ ЎРГАНИШНИНГ ИЛМИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ (НАЖМИДДИН КОМИЛОВ ТАДҚИҚОТЛАРИ МИСОЛИДА)

Адилов Бобомурод Бекмуродович

Мирзо Улуғбек номидаги

Ўзбекистон Миллий Университети тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16271542>

Аннотация: Мақолада Нажмиддин Комиловнинг тасаввуф тарихини ўрганиш бўйича олиб борган илмий-тадқиқот ишлари таҳлил этилган. Тасаввуф таълимотининг вужудга келиши, шаклланиш даври ва тараққиёт босқичлари ҳақидаги профессор Н.Комиловнинг илмий қарашлари асосида тасаввуф таълимотини ўрганишнинг илмий-методологик жиҳатлари ёритилган. Н.Комиловнинг тасаввуф тарихига оид тадқиқотларининг ўзига хос хусусиятлари, унинг тадқиқот методологияси ва концептуал ёндашувлари тизимли равишда таҳлил қилинган. Тасаввуфнинг зоҳидлик, орифлик ва ошиқлик даврлари таснифидаги илмий ёндашувлар, шунингдек тасаввуфнинг футувват билан боғлиқлиги масаласи Н.Комилов қарашлари орқали очиб берилган.

Калит сўзлар: тасаввуф, Нажмиддин Комилов, илмий концепция, методология, зоҳидлик, орифлик, ошиқлик, футувват, тариқат, ирфон, тасаввуф тарихи.

НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ СУФИЙСКОГО УЧЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ИССЛЕДОВАНИЙ НАДЖМИДДИНА КАМИЛОВА)

Адилов Бобомурод Бекмуродович

Соискатель Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Аннотация: В статье анализируются научно-исследовательские работы Наджмиддина Камилова по изучению истории суфизма. На основе научных взглядов профессора Н.Камилова о возникновении, периоде формирования и этапах развития суфийского учения освещены научно-методологические аспекты изучения суфизма. Систематически проанализированы особенности исследований Н.Камилова по истории суфизма, его методология исследования и концептуальные подходы. Научные подходы к классификации периодов аскетизма, познания и любви в суфизме, а также вопрос о связи суфизма с футувватом раскрыты через взгляды Н.Камилова.

Ключевые слова: суфизм, Наджмиддин Камилов, научная концепция, методология, аскетизм, познание, любовь, футувват, тарикат, ирфан, история суфизма.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF STUDYING SUFI TEACHING (ON THE EXAMPLE OF NAJIMIDDIN KAMILOV'S RESEARCHES)

Bobomurod Adilov

Researcher at the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Abstract: The article analyzes the scientific research of Najmaddin Kamilov on the study of the history of Sufism. Scientific and methodological aspects of studying Sufi teachings are highlighted based on Professor N.Kamilov's scientific views on the emergence, formation period, and stages of development of Sufi teachings. The specific features of N.Kamilov's research on the history of Sufism, his research methodology, and conceptual approaches are

systematically analyzed. Scientific approaches to the classification of periods of asceticism, mystical knowledge, and love in Sufism, as well as the relationship between Sufism and futuwwat, are revealed through the views of N.Kamilov.

Keywords: Sufism, Najmiddin Kamilov, scientific concept, methodology, asceticism, mystical knowledge, love, futuwwat, tariqat, irfan, history of Sufism

Кириш

Тасаввуф таълимоти мусулмон Шарқи маданиятининг муҳим таркибий қисми сифатида асрлар давомида одамларнинг маънавий-ахлоқий қарашларини шакллантиришда, инсонпарварлик ғояларини тарғиб қилишда катта аҳамият касб этиб келган. Бугунги кунда тасаввуф таълимотининг тарихини, унинг шаклланиш даври ва тараққиёт босқичларини илмий асосда ўрганиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Ўзбекистонда тасаввуфшунослик илмининг ривожланишида профессор Нажмиддин Комиловнинг илмий мероси алоҳида ўрин тутди. Унинг тасаввуф тарихига оид тадқиқотлари ўзининг методологик ёндашуви, мантиқий изчиллиги ва концептуал хусусиятлари билан ажралиб туради.

Мазкур мақоланинг мақсади Н.Комиловнинг тасаввуф тарихини ўрганиш бўйича олиб борган илмий-тадқиқот ишларини таҳлил қилиш, унинг илмий концепцияси ва методологик ёндашувларини аниқлаштириш ҳамда тасаввуф таълимотини тадқиқ этишнинг илмий-назарий асосларини ёритишдан иборат.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Тасаввуф таълимоти ва унинг тарихини ўрганиш борасида бир қатор олимларнинг муҳим илмий хулосалари мавжуд. Профессор Н.Комилов тасаввуф тарихи бўйича муҳим тадқиқотлар олиб борган илк замонавий ўзбек олимларидан биридир. Унинг тадқиқотлари тасаввуф тарихи, унинг ривожланиши ва ўзига хос жиҳатлари, тасаввуф таълимотининг фалсафий моҳияти, тасаввуфий манбалар ва ирфоний адабиётни ўрганишга қаратилган.

Н.Комилов таъкидлашича, «Тасаввуф гарчи ислом бағрида ниш уриб, Қуръон ва ҳадислар ҳикматидан озиқланган, кўп ҳолларда шариат аҳкомига суянган бўлса-да, лекин у расмий диний ақидапарастлик ва мутаассибликка ҳамда ҳоким табақаларнинг айшу ишратга ғарқ турмуш тарзи, талончилик ва манфаатпарастликка зид ўлароқ меҳнаткаш халқ норозилигини ифодалаб келди. Ушбу таълимотнинг эл орасида ёйилиб, фикрий янгиланишларга қанот бергани, Ҳақ ва ҳақиқатга ташна зиёлилар юрагини банд этганига сабаб шу» [6].

Н.Комиловнинг тасаввуф тарихини ўрганиш жараёнида фалсафий ва диний ғояларни бирлаштириши, унинг масалага фалсафий ёндашувидан дарак беради. Шунингдек, у ижтимоий ва маданий контекстни ҳам инобатга олади. Бу эса тасаввуфий ғояларни чуқурроқ тушуниш имконини яратади [14].

Тасаввуфнинг тарихий тараққиёт босқичлари масаласига Н.Комилов тадқиқотларида алоҳида эътибор қаратилган. Унинг таъкидлашича, тасаввуф тарихини дастлаб икки даврга ажратилади: «биринчиси – зоҳидлик даври, иккинчиси – орифлик ва ошиқлик даври» [11].

Н.Комилов зоҳидона тасаввуф даврини қуйидагича тавсифлайди: «Куфа, Бағдод, Басра шаҳарларида таркидунё қилган зоҳидлар кўп эди, айтиш керакки, уларнинг обрў-эътибори ҳам халқ орасида катта бўлган. Чунончи, Увайс Қараний, Ҳасан Басрий каби

йирик сўфийлар аслида зоҳид кишилар эдилар, шунинг учун бу зотларнинг номи шайхлар ва сўфийлар ҳақидаги тазкираларда зоҳид сифатида тилга олинади, баъзи муаллифлар эса уларни сўфийлар қаторига қўшмаганлар ҳам. Бунинг боиси шуки, зоҳидлар узлат ва тақвони пеша этган бўлишларига қарамай, ишқ ва ирфон (илоҳий маърифат)дан беҳабар кишилар эдилар» [8].

Н.Комиловнинг таърифлашича, зоҳидлар – илк сўфийлар (Иброҳим Адҳам, Ҳасан Басрий, Абу Ҳошим Кўфий ва бошқалар)нинг боши мақсади тақво ва парҳезкорлик бўлган бўлса, «кейинги давр сўфийлари тафаккурий-шуурий ривожланиш – яъни дунёни ва Илоҳни билиш, танишни асосий мақсад - деб ҳисоблаганлар» [9].

Тасаввуфшунос олим Ж.Холмўминов тадқиқотларига кўра, тасаввуфнинг тарихий тараққиёт босқичларини тўрт даврга бўлинади: «Тасаввуф таълимоти IX-X-асрлар давомида ўзининг илк тараққиёт босқичларини босиб ўтди. Салкам икки юз йиллик давр ичида бу ижтимоий-диний характерга эга бўлган жараён аввалига аскетизм – гўшанишинликка асосланган зоҳидлик (Зоҳидона тасаввуф) ва обидлик (Обидона тасаввуф) даврларини бошидан кечириб, Ошиқона тасаввуф остонасига кириб келди... Тасаввуфнинг тўртинчи тараққиёт босқичи тасаввуфшуносликда Орифона тасаввуф деб аталади» [10].

Нажмиддин Комилов тасаввуфнинг тарихий тараққиёт босқичларини зоҳидлик давридан кейинги босқич – орифлик даврини қуйидагича тавсифлайди: «кейинги давр сўфийлари тафаккурий-шуурий ривожланиш – яъни дунёни ва Илоҳни билиш, танишни асосий мақсад - деб ҳисоблаганлар. Биринчи даврни тасаввуфнинг ибтидоий даври ("аввалги давр") сифатида тилга оладилар. Орифлик даври деб атаганимиз иккинчи давр ҳам (бу IX аср ўрталаридан бошланади) бир неча босқичларга эга. Чунончи, IX-X асрлар – хонақоҳларнинг пайдо бўлиши, тариқат русумларининг шаклланиши даври. XI-XII асрлар – тасаввуф мактаблари, силсилаларнинг таркиб топиши даври. Бунда Миср, Бағдод, Басра, Бухоро, Нишопур, Термиз, Балх шаҳарлари тасаввуф ва тариқат марказлари сифатида муҳим рол ўйнаган» [11].

Н.Комиловнинг фикрича, тасаввуф таълимоти кейинги тарихий даврларда ўз тараққиётининг юксак чўққиларига кўтарилди: «XIII аср – XIV аср бошлари тасаввуф тарихида алоҳида бир маҳсулдор даврдир. Бу даврга келиб, тасаввуф ҳам назарий-илмий нуқтаи назардан, ҳам амалий ҳаракатчилик нуқтаи назаридан ўзининг юксак чўққисига кўтарилган эди. Тасаввуф адабиётининг гуллаши ҳам шу даврга тўғри келади. Айниқса, Муҳйиддин ибн ал-Арабий, Яхё Сухравардий, Нажмиддин Кубро сингари мутафаккир шайхлар, Фаридиддин Аттор, Аҳмад Яссавий, Жалолиддин Румий каби улуғ сўфий шоирлар тасаввуф илмининг доирасини кенгайттирдилар, уни фалсафа ва ҳикмат билан бойитдилар» [13].

Н.Комилов тасаввуфнинг кейинги даврлардаги «фалсафийлашиш» жараёнини қуйидагича изоҳлайди: «Бу фалсафий оқим тасаввуф тарихида «вахдат ул-вужуд» номи билан шуҳрат топди. Сўфийлар энди коинот тузилиши, одамларнинг хусусиятлари, олам ва одам муносабатлари, комил инсон англамлари билан бош қотирадиган бўлдилар. Натижада, Ибн ал-Арабий ва Жалолиддин Румий каби зотларнинг асарларида бутун бир фалсафий тизим ўз ифодасини топди» [14].

Машҳур рус шарқшунос олими Е.Э.Бертельснинг фикрича, Шарқ маданияти ва ўрта асрлардаги мусулмон ҳаётини англаш учун тасаввуф адабиётини ўрганиш зарур:

«Тасаввуф адабиётини ўрганмасдан туриб, ўрта асрлар мусулмон Шарқи маданий ҳаёти ҳақида тасаввурга эга бўлиш мумкин эмас. Бу адабиётдан хабардор бўлмасдан Шарқнинг ўзини ҳам англаш қийин» [17].

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, Н.Комиловнинг тасаввуф таълимотини ўрганиш бўйича илмий концепцияси ва методологик ёндашувларини янада чуқурроқ тадқиқ этиш зарурати мавжуд. Бу эса тасаввуф таълимотининг тарихини, унинг шаклланиш даврини ва тараққиёт босқичларини илмий асосда ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Таҳлил ва натижалар

Нажмиддин Комиловнинг тасаввуф тарихини ўрганишга оид илмий концепцияси бир неча муҳим жиҳатларни ўз ичига олади. Унинг тадқиқотларини таҳлил қилиш жараёнида қуйидаги методологик ёндашувларни аниқлаштириш мумкин.

1. Тарихий-хронологик ёндашув

Н.Комилов тасаввуф таълимотининг тарихий тараққиётини хронологик тартибда ўрганади. Унинг фикрича, тасаввуфнинг илк шаклланиш даври VIII асрнинг ўрталарига тўғри келади ва дастлаб зоҳидлик ҳаракати кўринишида намоён бўлади. Бу даврда ислом оламида юзага келган сиёсий-ижтимоий беқарорлик ва ҳукмдорларнинг айш-ишратга берилиши зоҳидлик ҳаракатининг кучайишига сабаб бўлади.

Олимнинг тарихий-хронологик ёндашуви тасаввуфнинг келиб чиқиши ва ривожланишини аниқ тарихий контекстда ўрганишга имкон беради. У тасаввуфнинг ривожланиш босқичларини қуйидагича таснифлайди:

- VIII аср ўрталари – IX аср: Зоҳидлик даври
- IX аср ўрталаридан – X асргача: Орифлик даврининг бошланиши, хонақоҳларнинг пайдо бўлиши
- XI-XII асрлар: Тасаввуф мактаблари ва силсилаларнинг шаклланиши
- XIII-XIV асрлар: Тасаввуфнинг фалсафий даври, "вахдат ул-вужуд" таълимотининг ривожланиши

Бу тарихий даврлаштириш тасаввуф таълимотининг тадрижий ривожланишини кўрсатиб беради ва ҳар бир даврнинг ўзига хос хусусиятларини очиқ беришга хизмат қилади.

2. Ижтимоий-маданий контекст таҳлили

Н.Комилов тасаввуф таълимотини ўрганишда ижтимоий-маданий омилларга алоҳида эътибор қаратади. Унинг фикрича, тасаввуфнинг пайдо бўлиши ва ривожланишига бир қатор ижтимоий, сиёсий ва маданий омиллар таъсир кўрсатган. Булар:

- Халифаликдаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар
- Диний бўлинишлар ва ихтилофлар
- Иқтисодий ўзгаришлар ва табақаланиш
- Бошқа маданий-фалсафий таълимотларнинг таъсири

Олим тасаввуфнинг шаклланиш даврида Уммавийлар халифалиги даврида юзага келган дунёвийлашув ва бойликка ҳирс қўйиш ҳолатларига қарши ижтимоий эътироз шаклида пайдо бўлганлигини таъкидлайди. У тасаввуфни тор доирадаги диний ҳодиса сифатида эмас, балки кенг кўламли ижтимоий-маънавий ҳаракат сифатида таҳлил қилади.

Н.Комиловнинг ижтимоий-маданий контекст таҳлили тасаввуфнинг мусулмон жамиятидаги ўрни ва аҳамиятини тўлиқроқ англашга ёрдам беради. Унинг таъкидлашича, тасаввуф нафақат диний таълимот, балки ўз даврининг ижтимоий муаммоларига жавоб сифатида юзага келган ва ривожланган.

3. Қиёсий-типологик таҳлил методи

Н.Комилов тасаввуфни ўрганишда қиёсий-типологик методдан ҳам фойдаланади. У тасаввуфнинг турли тараққиёт босқичларини қиёслаб, уларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаштиради. Хусусан, зоҳидлик ва орифлик даврларини қиёслар экан, қуйидаги фарқларни кўрсатиб ўтади:

Зоҳидлик даври:

- Асосий мақсади: тақво ва парҳезкорлик
- Дунёвий ҳаётдан воз кечиш
- Ибодат ва узлатга берилиш
- Охират ва жаннатга эришиш учун интилиш

Орифлик даври:

- Асосий мақсади: маърифат ва илоҳий ҳақиқатни англаш
- Тафаккурий-шуурий ривожланиш
- Дунёни ва Илоҳни билиш, таниш
- Ҳақ таолонинг дийдорига етишиш

Олимнинг қиёсий-типологик таҳлили тасаввуф тарихидаги турли йўналишлар ва мактабларнинг умумий ва фарқли жиҳатларини аниқлаштиришга имкон беради. У Миср, Хуросон, Мовароуннаҳр, Ироқ ва Туркистон мактабларининг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилади ва уларнинг тасаввуф тараққиётига қўшган ҳиссасини кўрсатиб беради.

4. Герменевтик ёндашув

Н.Комилов тасаввуфий матнларни тадқиқ этишда герменевтик ёндашувдан фойдаланади. У тасаввуфий асарларни таҳлил қилишда уларнинг яратилган даврини, муаллифнинг дунёқарашини ва матннинг мазмун-моҳиятини чуқур ўрганади. Бу ёндашув тасаввуфий матнларни тўғри талқин қилиш ва уларнинг асл маъносини англашга ёрдам беради.

Олим тасаввуфий асарларни таҳлил қилар экан, уларнинг зоҳирий ва ботиний маъноларини фарқлайди. Унинг фикрича, тасаввуф матнларини ўрганишда символик ва аллегорик ифодаларнинг моҳиятини англаш муҳим аҳамият касб этади. Бу эса тасаввуфий тушунчалар ва атамаларнинг мазмунини тўлиқроқ очиб беришга хизмат қилади.

Н.Комиловнинг герменевтик ёндашуви айниқса унинг Алишер Навоий ғазалларига шарҳларида, шунингдек бошқа тасаввуфий асарларни таҳлил қилишда яққол намоён бўлади. У тасаввуфий рамзларни талқин қилиш орқали матнларнинг чуқур мазмунини очиб беришга ҳаракат қилади.

5. Фалсафий-онтологик ёндашув

Н.Комилов тасаввуфни фақат тарихий ҳодиса сифатида эмас, балки чуқур фалсафий-онтологик моҳиятга эга таълимот сифатида ҳам ўрганади. У тасаввуфнинг "вахдат ул-вужуд" (вужуд бирлиги) каби асосий фалсафий ғояларини таҳлил қилади ва уларнинг тасаввуф тарихидаги аҳамиятини кўрсатиб беради.

Олим XIII-XIV асрларда тасаввуфнинг фалсафийлашув жараёнини алоҳида таъкидлайди. Унинг фикрича, бу даврда тасаввуф таълимоти фалсафий тизим сифатида шаклланади ва сўфийлар "қоинот тузилиши, одамларнинг хусусиятлари, олам ва одам муносабатлари, қомил инсон" каби масалаларни чуқур ўрганишга киришадилар.

Н.Қомилоннинг фалсафий-онтологик ёндашуви тасаввуфнинг назарий асосларини тушунишда муҳим аҳамият қасб этади. У тасаввуфни фақат диний-ахлоқий таълимот сифатида эмас, балки яхлит фалсафий тизим сифатида ҳам талқин қилади.

6. Тасаввуф ва адабиёт муносабатларини ўрганиш

Н.Қомилон тасаввуфнинг адабиёт билан муносабатларини чуқур ўрганади. Унинг фикрича, тасаввуф ғояларининг адабиётда ифодаланиши тасаввуф тарихини ўрганишда муҳим манба ҳисобланади. У тасаввуфий шоирларнинг асарларини таҳлил қилиш орқали тасаввуф тарихининг муҳим жиҳатларини очиб беради.

Олим айниқса XIII-XIV асрларда тасаввуф адабиётининг гуллаб-яшнаганини таъкидлайди. Бу даврда Қаридиддин Аттор, Аҳмад Яссавий, Қалолиддин Румий каби сўфий шоирлар ижод қилиб, тасаввуф ғояларини бадиий шаклда ифодалаганлар. Н.Қомилон уларнинг асарларини таҳлил қилиш орқали тасаввуфнинг ривожланиш тарихини ёритишга ҳаракат қилади.

Н.Қомилоннинг тасаввуф ва адабиёт муносабатларини ўрганиши унинг методологик ёндашувининг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. У тасаввуфни нафақат диний-фалсафий, балки адабий-бадиий ҳодиса сифатида ҳам тадқиқ этади.

7. Тасаввуф ва футувват муносабатларининг таҳлили

Н.Қомилон тасаввуфнинг футувват (жавонқардлик) билан муносабатларини ҳам чуқур ўрганади. Унинг фикрича, тасаввуф ва футувват бир-бири билан қамбарчас боғлиқ бўлиб, улар ўртасидаги муносабатларни ўрганиш тасаввуф тарихини тўлиқроқ англашга ёрдам беради.

Олим тасаввуф ва футувватнинг қўшилиб кетиши жараёнини таҳлил қилар экан, шундай ёзади: "Тасаввуфнинг айна шаҳар ҳунармандлари, қадимдан маданияти ривожланиб келган илм-маърифат марказларида тараққий этгани ҳам бежиз эмас. Яна бу ўринда бир ҳодисани – тасаввуфнинг футувват билан қўшилиб кетиши ҳодисасини ҳам қайд этиб ўтмоқ жоиз".

Н.Қомилон футувват аҳлини "ўз ҳаётларини дўст-биродарлари, яқин кишиларининг ҳолатини чиқариш, муҳтожларга моддий ва маънавий ёрдам беришга бахшида этган одамлар" сифатида таърифлайди. Унинг фикрича, футувват аҳли "тасаввуфни назарий таълимот, маслак сифатида қабул қилиб олдилар, ўз навбатида, қўпгина шайхлар футувват қоидаларини тариқатга сингдириб юбордилар".

Н.Қомилоннинг тасаввуф ва футувват муносабатларини таҳлил қилиши унинг тасаввуф тарихини ўрганишдаги яна бир муҳим методологик ёндашуви ҳисобланади. Бу ёндашув тасаввуфнинг ижтимоий-маънавий аҳамиятини чуқурроқ англашга ёрдам беради.

8. Тасаввуфни замонавий контекстда ўрганиш

Н.Қомилон тасаввуф таълимотини нафақат тарихий, балки замонавий контекстда ҳам ўрганади. Унинг фикрича, тасаввуф таълимотининг асосий ғоялари бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган ва инсоннинг маънавий қамолотида муҳим рол ўйнаши мумкин.

Олим тасаввуфнинг инсонпарварлик, маънавий покланиш, комил инсон каби ғояларини замонавий жамият контекстида таҳлил қилади ва уларнинг бугунги кунда ҳам аҳамиятли эканлигини таъкидлайди. У тасаввуфни тор доирадаги тарихий ҳодиса сифатида эмас, балки умуминсоний қадриятларни ўзида мужассам этган яхлит таълимот сифатида талқин қилади.

Н.Комиловнинг тасаввуфни замонавий контекстда ўрганиши унинг методологик ёндашувининг яна бир муҳим жиҳати ҳисобланади. Бу ёндашув тасаввуф таълимотининг бугунги кундаги аҳамиятини англашга ва унинг маънавий меросидан фойдаланишга имкон яратади.

Н.Комиловнинг илмий концепциясининг асосий хусусиятлари

Нажмиддин Комиловнинг тасаввуф тарихини ўрганишга оид илмий концепциясининг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- 1. Тизимлилик ва яхлитлик:** Н.Комилов тасаввуф таълимотини яхлит тизим сифатида ўрганади ва унинг барча жиҳатларини ўзаро боғлиқликда таҳлил қилади. У тасаввуфнинг тарихий, фалсафий, ижтимоий ва маданий жиҳатларини бир бутун ҳолда қарайди.
- 2. Тарихийлик ва мантиқийлик:** Олим тасаввуф тарихини хронологик тартибда ўрганиб, унинг ривожланиш мантиғини очиб беради. У тасаввуфнинг шаклланиш даври ва тараққиёт босқичларини мантиқий изчилликда таҳлил қилади.
- 3. Кўп қирралилик:** Н.Комилов тасаввуфни кўп қиррали ҳодиса сифатида ўрганади. У тасаввуфнинг диний, фалсафий, ижтимоий, маданий ва адабий жиҳатларини комплекс равишда таҳлил қилади.
- 4. Об'ективлик ва холислик:** Олим тасаввуф тарихини ўрганишда об'ектив ва холис ёндашади. У тасаввуфни бирёқлама баҳоламайди, балки унинг ижобий ва салбий жиҳатларини тенг равишда кўрсатиб беради.
- 5. Манбашунослик асосида ёндашув:** Н.Комилов тасаввуф тарихини ўрганишда бирламчи манбаларга таянади. У тасаввуфий асарларни, тазкираларни ва бошқа тарихий ҳужжатларни чуқур ўрганиш асосида хулосалар чиқаради.
- 6. Илмий ва халқчил услуб уйғунлиги:** Олим тасаввуф каби мураккаб таълимотни нафақат илмий, балки кенг китобхонлар оммаси учун ҳам тушунарли тарзда ёритишга ҳаракат қилади. Унинг асарларида илмий чуқурлик ва халқчил услуб уйғунлашган.
- 7. Тасаввуф ва миллий қадриятлар уйғунлиги:** Н.Комилов тасаввуфни миллий қадриятлар билан боғлиқликда ўрганади. У тасаввуфнинг ўзбек маданияти ва маънавиятига таъсирини таҳлил қилиб, унинг миллий меросимиздаги ўрнини кўрсатиб беради.

Юқоридаги таҳлиллар Нажмиддин Комиловнинг тасаввуф тарихини ўрганишга оид илмий концепцияси ва методологик ёндашувларининг кўп қиррали ва чуқур эканлигини кўрсатади. Унинг тадқиқотлари тасаввуф таълимотининг тарихини, фалсафий асосларини ва ижтимоий-маданий аҳамиятини англашда муҳим манба ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар

Нажмиддин Комиловнинг тасаввуф тарихини ўрганишга оид илмий концепцияси ва методологик ёндашувларини таҳлил қилиш натижасида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Н.Комилов тасаввуф таълимотини ўрганишда комплекс ёндашувни қўллаган. У тасаввуфни тарихий, фалсафий, ижтимоий-маданий ва адабий жиҳатлардан яхлит тарзда таҳлил қилган. Бу ёндашув тасаввуф таълимотининг моҳиятини чуқурроқ англашга имкон берган.
2. Олим тасаввуфнинг келиб чиқиши ва ривожланишини аниқ тарихий контекстда ўрганган. Унинг фикрича, тасаввуф VIII асрда Уммавийлар халифалиги даврида юзага келган ижтимоий-сиёсий вазият, диний бўлинишлар ва маънавий инқироз шароитида пайдо бўлган. Бу даврда тасаввуф дунёвийлашган ва бойликка ҳирс қўйган ҳукмдорларга қарши маънавий эътироз сифатида шаклланган.
3. Н.Комилов тасаввуфнинг тарихий тараққиёт босқичларини илмий асосда таснифлаган. У дастлаб тасаввуфни зоҳидлик ва орифлик даврларига бўлиб ўрганган, кейинчалик эса бу таснифни янада кенгайтириб, зоҳидлик, орифлик ва ошиқлик даврлари каби батафсил босқичларни кўрсатиб берган. Бу таснифлаш тасаввуфнинг ривожланиш динамикасини яққол намоён этади.
4. Олим тасаввуфни ўрганишда герменевтик методни самарали қўллаган. У тасаввуфий матнларни таҳлил қилишда уларнинг яратилган даврини, муаллифнинг дунёқарашини ва матннинг мазмун-моҳиятини чуқур ўрганган. Бу ёндашув тасаввуфий матнларнинг зоҳирий ва ботиний маъноларини тўғри талқин қилишга ёрдам берган.
5. Н.Комиловнинг тасаввуф ва футувват муносабатларини таҳлил қилиши унинг методологик ёндашувининг муҳим жиҳати ҳисобланади. У тасаввуф ва футувватнинг қўшилиб кетиш жараёнини ўрганиб, бу ҳодисанинг тасаввуф тарихидаги аҳамиятини кўрсатиб берган. Бу таҳлил тасаввуфнинг ижтимоий-маънавий таъсирини чуқурроқ англашга имкон берган.
6. Олим тасаввуфнинг фалсафийлашув жараёнини чуқур таҳлил қилган. Унинг фикрича, XIII-XIV асрларда тасаввуф таълимоти фалсафий тизим сифатида шаклланган ва "ваҳдат ул-вужуд" таълимоти ривожланган. Бу даврда Ибн ал-Арабий, Жалолиддин Румий каби мутафаккирлар тасаввуфнинг назарий асосларини ишлаб чиққанлар.
7. Н.Комилов тасаввуфни замонавий контекстда ҳам ўрганган. У тасаввуф таълимотининг асосий ғояларининг бугунги кунда ҳам аҳамиятли эканлигини таъкидлаб, уларнинг инсон маънавий камолотидаги ролини кўрсатиб берган. Бу ёндашув тасаввуфнинг ҳозирги даврдаги аҳамиятини англашга ёрдам берган.

Юқоридаги хулосалар асосида қуйидаги таклифларни илгари суриш мумкин:

1. Тасаввуф таълимотининг тарихини ўрганишда Н.Комиловнинг илмий концепцияси ва методологик ёндашувларидан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бу ёндашувлар тасаввуфни комплекс равишда таҳлил қилишга имкон беради.
2. Тасаввуф тарихини ўрганишда унинг ижтимоий-маданий контекстига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Тасаввуфни фақат диний ҳодиса сифатида эмас, балки кенг қўламли ижтимоий-маънавий ҳаракат сифатида ўрганиш лозим.
3. Тасаввуф таълимотининг фалсафий асосларини чуқурроқ тадқиқ этиш керак. Бу жараёнда "ваҳдат ул-вужуд", "фано", "бақо" каби асосий тасаввуфий тушунчаларнинг моҳиятини очиб беришга эътибор қаратиш лозим.
4. Тасаввуф ва адабиёт муносабатларини янада чуқурроқ ўрганиш мақсадга мувофиқ. Тасаввуфий шоирларнинг асарларини таҳлил қилиш орқали тасаввуф тарихининг муҳим жиҳатларини аниқлаштириш мумкин.

5. Тасаввуф ва футувват муносабатларини батафсил тадқиқ этиш керак. Бу тадқиқот тасаввуфнинг ижтимоий-маънавий таъсирини чуқурроқ англашга ёрдам беради.
6. Тасаввуфни замонавий контекстда ўрганиш ва унинг асосий ғояларининг бугунги кундаги аҳамиятини кўрсатиб бериш лозим. Бу тадқиқот тасаввуф таълимотининг умуминсоний қадриятларини аниқлаштиришга имкон беради.
7. Тасаввуф таълимотининг миллий маданият ва маънавият билан боғлиқлигини чуқурроқ ўрганиш зарур. Бу тадқиқот тасаввуфнинг миллий меросимиздаги ўрнини аниқлаштиришга ёрдам беради.

Хулоса қилиб айтганда, Нажмиддин Комиловнинг тасаввуф тарихини ўрганишга оид илмий концепцияси ва методологик ёндашувлари тасаввуф таълимотининг моҳиятини чуқурроқ англашда муҳим аҳамият касб этади. Унинг тадқиқотлари тасаввуф таълимотининг тарихини, фалсафий асосларини ва ижтимоий-маданий аҳамиятини ўрганишда қимматли манба ҳисобланади.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Комилов Н. Маънолар оламига сафар (Алишер Навоий ғазалларига шарҳлар). – Тошкент: "Tamaddun", 2012.
2. Бахтиёр Омон. Ношир дафтари. – Тошкент: "Шарқ", 2019.
3. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. 1-китоб. – Тошкент: "Ёзувчи", 1996.
4. Комилов Н. Муқаддима. / Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Форс-тожик тилидан Нажмиддин Комилов таржимаси. – Тошкент: "Маънавият", 1997.
5. Комилов Н. Муқаддима. / Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Форс-тожик тилидан Нажмиддин Комилов таржимаси. – Тошкент: "Маънавият", 1997.
6. Комилов. Тасаввуф. – Тошкент: "Movarounnahr" – "O'zbekiston", 2009.
7. Комилов Н. Муқаддима. / Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Форс-тожик тилидан Нажмиддин Комилов таржимаси. – Тошкент: "Маънавият", 1997.
8. Комилов Н. Муқаддима. / Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Форс-тожик тилидан Нажмиддин Комилов таржимаси. – Тошкент: "Маънавият", 1997.
9. Комилов. Тасаввуф. – Тошкент: "Movarounnahr" – "O'zbekiston", 2009.
10. Холмўминов Ж. Қиёсий тасаввуфшунослик (Монография). – Тошкент: "Тошкент давлат шарқшунослик университети", "Yangi asr avlodi", 2021.
11. Комилов. Тасаввуф. – Тошкент: "Movarounnahr" – "O'zbekiston", 2009.
12. Холмўминов Ж. Қиёсий тасаввуфшунослик (Монография). – Тошкент: "Тошкент давлат шарқшунослик университети", "Yangi asr avlodi", 2021.
13. Комилов. Тасаввуф. – Тошкент: "Movarounnahr" – "O'zbekiston", 2009.
14. Комилов. Тасаввуф. – Тошкент: "Movarounnahr" – "O'zbekiston", 2009.
15. Комилов Н. Муқаддима. / Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Форс-тожик тилидан Нажмиддин Комилов таржимаси. – Тошкент: "Маънавият", 1997.
16. Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати. / Форс-тожик тилидан Н. Комилов таржимаси. – Тошкент, А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 1994.
17. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – Москва: "Наука", 1995.